

POMEN DELA SLOVENSКИH PROTESTANTSКИH PISCEV
16. STOLETJA ZA OBLIKOVANJE SLOVENSKEGA STROKOVNEGA
IZRAZJA IN STILISTIKE STROKOVNIH BESEDIL

Protestantsko književno delo nas zanima kot postopek in kot dosežek. Postopek nam lahko služi tudi v sodobnosti kot vzorec ravnanja v podobnih položajih, dosežki so pa temelj za nadaljnje delo in nas opozarjajo na težavnost in zapletenost pri iskanju najboljših odločitev. Analizirano bo besedje, ki je bilo v rabi za posamezne strokovne pojave, in besedila, ki jim lahko nadenemo oznako strokovna. Analiza bo omejena na najbolj bogata in značilna področja ter najbolj tipična besedila. Pri strokovnem izrazju bosta popisani uporabljeno izrazje in njegovo gibanje, ki je bilo že pri protestantih značilno in živahno. Zlasti bodo prikazane glavne razvojne smeri. Z analizo kasnejših razvojev bo prikazano, kako je protestantski zgled vplival na kasnejše strokovne pisce in kako so protestantski dosežki služili za nadaljnji razvoj strokovnega izrazja. Pri besedilih bo opozorjeno na rešitve, ki so pri strokovnih besedilih značilno drugačne kot pri drugih besedilnih zvrsteh. Analizirani bodo zlasti besedna zveza, zloženi stavčni člen, odvisnik, priredje in poved.

16. stoletje, verska strokovna besedila, strokovni izraz, izrazje kakega področja, zloženi stavčni člen, zapletena zložena poved

Protestant literature is of interest to us both as a procedure and an achievement. In modern times, the procedure might serve as model for behaviour in similar situations, while the achievement is the foundation for further work and a warning of the difficulty and complexity of searching for the best solution. The vocabulary that was used for certain technical phenomena will be examined, as well as texts that can be labelled as technical. Analysis will be restricted to the most fruitful and most characteristic fields and the most characteristic texts. With regard to technical terminology, the actual terminology in use will be catalogued and the changes within it, which was lively even at the time of the Protestants. Most attention will be devoted to the main developmental tendencies. Through an analysis of later developments, it will be demonstrated how the Protestant example influenced later technical writers and how Protestant achievements served the further development of technical terminology. Within texts, attention will be drawn to solutions that are characteristic of technical texts in a different way from other genres. Particular attention will be paid to word combinations, the compound clause, the subordinate clause, coordination and the sentence.

16th century, religious technical texts, technical expressions, terminology of a field, compound clause elements, complex compound sentence

0 Protestantško književno delo nas zanima kot postopek in kot dosežek. Analizirano bo besedje, ki je bilo v rabi za posamezne strokovne pojave, prav tako pa besedila, ki jim lahko nadenemo vsaj deloma tudi oznako strokovna. Analiza bo omejena na najbolj bogata in značilna področja ter najbolj tipična besedila.

Začnimo pri besedilih. Težko je postaviti mejo med tipičnimi in netipičnimi besedili glede na strokovnost. Na prvo mesto se postavljata Trubarjeva *TIGA NOVIGA TESTAMENTA ENA DOLGA PREDGVVOR. VTI SO TY NER POTREBNISHI INV pridnishi Artikuli oli shtuki te kerszhanske Vere* (TT 1557, f 1a–gg 2b) in Dalmatinova *GMAIN PREDGVVOR ZHES VSO SVETO BIBLIO* (DB 1584, α VIa–c VIIIb). Blizu strokovnosti so razne razlage, zlasti v Trubarjevem TC 1575 in opombe k besedilom, npr. opombe v Bibliji 1584. Strokovno izrazje, podkrepljeno z ekspresivnim izrazjem, vsebujejo tudi druga polemična besedila. Poleg Trubarjevih, ki jih je razmeroma veliko, je tudi del Kreljevega dela *OTROZHIA BIBLIA* iz leta 1566 pod naslovom *ANTITHESIS INV RASLOZHENIE. PRAVE CHRISTIANSKE INV ANTIChrif/tian/ke krive Vere* (KB 1566, E 3b–H 4b), kjer avtor razpravlja o šestih artikulih, v katerih se veri razlikujeta (beseda božja ali Sveto pismo; porodni greh inu človeška nemoč; evangelij Kristusa, vera inu opravičanje; sakrament svetiga telesa, tj. od večerje in maše; čast inu molenije tih svetnikov; papež inu Cerkev).

Nekatera verska besedila močneje posegajo tudi na druga področja. Abecedniki spadajo na jezikovno in šolsko področje. V jezikoslovje segajo še slovnica, ki je pisana v latinščini, dva registra besed in dva večjezična Megiserjeva slovarja, od katerih ima prvi iztočnice v nemščini, drugi pa v latinščini. Dve sicer verski knjigi spadata tudi na pravno in upravno področje. To sta TAr 1562 in TO 1564.

Analizirati moramo tudi druga besedila že zaradi tega, ker opisujejo sočasno dejanskost v 16. stoletju in tudi druge dejanskosti, ki so bile zajete v prevodnih besedilih, zlasti Bibliji. Veliko je takih dejanskosti, ki so bile takrat v slovenščini že poimenovane. Pri teh gre za podatke o izrazju, kar je izrednega pomena. Veliko je pa tudi takih pojmov, ki do takrat v slovenščini še niso bili ustaljeno poimenovani. Tu je bilo treba iskati primernih rešitev. Na probleme, ki so se v zvezi s tem pojavljali, je Trubar večkrat opozarjal. Pri teh besedilih ne gre za strokovna besedila in ne za strokovno izrazje, ampak gre za splošno izrazje, s katerim se je tista resničnost izražala in na katerem se je razvijalo kasneje tudi strokovno izrazje.

1 Razvoj terminologije je odvisen od značilnosti besedil, ki vsebujejo strokovno izrazje. V 16. stoletju so se besedila predvsem prevajala, zato so potrebovali izrazje za tiste vsebine, ki so se prevajale. Slovensko so morali ubesediti resničnost, ki je bila v prevodnih zgledih že poimenovana. Pri roki so imeli zlasti dve poti: poiskati je bilo treba domač ustreznik. Če tega ni bilo, je bilo treba narediti novega ali ga prevzeti iz prevodnega zgleda. Ker so veliko prevajali iz nemščine oziroma iz nemščine in latinščine, nemščina pa je bila tudi večinski jezik države, v kateri so živeli, je bila pri prevzemanju nemščina najbolj pri roki. Poleg uporabe domačega

ekvivalenta in prevzemanja so se zatekali tudi k ustvarjanju novega izraza na podlagi slovenskega poimenovalnega sistema.

1.1 Na strokovno izrazje in strokovni jezik močno vpliva tudi to, kakšna je vloga jezika v družbi, v kateri se strokovno izrazje pojavlja ali rojeva. Označujeta jih že dva podatka: obdobje slovenske reformacije, neobstojanje knjižne tradicije in nepopisanost jezikovnega sistema. Pisci so se morali odločiti za vse stvari, ki so pri tem potrebne. Vsako odločitev so morali premisliti. Njihovo delo kaže zelo močno prizadevanje, usmerjeno k jasnemu cilju: povedati vsebino jasno in po slovensko. Odločitve niso bile slučajnostne, temveč rezultat iskanja, ustvarjalnosti in razvoja. Razvoj, ki se danes kaže kot sam po sebi verjeten, je bil takrat živo prizadevanje.

1.2 Besedila se niso samo prevajala, ampak so se tudi prirejala, kar je imelo tudi pomemben vpliv na razvoj izrazja in sloga. Veliko besedil je takih, da pri njih ne moremo govoriti o prevajanju ali prirejanju, temveč gre za samostojna dela, čeprav ta plat besedil še ni dovolj raziskana. V to skupino uvrščamo zlasti spremna besedila k posameznim publikacijam. Tudi ta besedila so praviloma podobna ustreznim besedilom v drugih jezikih.

1.3 Drugo dejstvo, ki določa terminološkost izrazja našega 16. stoletja, je **verskost** besedil. Prevajala so se verska besedila od Biblije, mimo razlag liturgičnih in drugih besedil ter priročnikov za versko življenje, kot so katekizmi in agende in tudi pesmarice, molitveniki, do spremljajočih besedil, npr. predgovorov. Biblija, ki je bilo glavno prevodno besedilo, ima tudi bogata mesta za razna področja, pri katerih so uporabljali osnovno besedje za tista področja.

1.4 V okviru verskosti besedil so doživela posebno pozornost še nekatera področja. Posebne publikacije je doživelo, lahko rečemo, tudi jezikovno področje, zlasti zaradi pouka branja in pisanja. Imamo kar tri Trubarjeve abecednike (abecedarije). Bohoričeva slovnica je napisana v latinščini, zato nima slovenske terminologije. Imamo tudi večjezična Megiserjeva slovarja, ki upoštevata tudi slovenščino.

Druga področja niso doživela take pozornosti, vendar so večinoma posredno dobro predstavljena znotraj verskih besedil. Pri tem mislim na opise raznih realij, dejstev, posebnosti, brez katerih versko življenje ne more obstajati.

2 Lastnost strokovnega izraza so imela samo nekatera poimenovanja, pri katerih sta bili izpolnjeni dve stvari: dejavnost je morala biti toliko razčlenjena, da so se lahko pričakovale razlike med pojavi, in jezikovna zavest je morala biti toliko izdelana, da se je pojavila potreba po posebnih poimenovanjih za različne stvari.

Takih dejavnosti ni bilo veliko. Izrazito lastnost strokovnega izraza lahko pripisujemo samo nekaterim izrazom, in ta se uresničujejo samo v nekaterih besedilih. V prvi vrsti gre v ta okvir versko in teološko izrazje. Versko zato, ker so bili ti pojavi dokaj natančno razčlenjeni in ustaljeno poimenovani in so se pojavljali kot nomenklatura. Teološko pa, ker so bili ti razčlenjeni pojavi tudi stvar besedilnih obravnjav.

Pri značilnostih strokovnih besedil ne gre samo za to, da analitično odkrivamo značilnosti strokovnih izrazov, temveč da odkrijemo tudi skladišne dosežke, ki so se takrat v slovenščini zgodili in so omogočili, da je lahko nastala strokovna obravnava kakega vprašanja.

Slika ne bi bila popolna, ko bi vzeli v obravnavo samo strokovno izrazje. Pomembno vlogo je imelo tudi splošno izrazje, ki je pokrivalo posamezne dejavnosti, ki so že v 16. stoletju bile pomembne ali pa so to postale kasneje. Jezik 16. stoletja je bil pomemben vir kasnejšega besednega razvoja.

3 Področja, ki že vsebujejo znake strokovnega izrazja in doživijo v 16. stoletju že kako publikacijo

3.1 Najprej je treba omeniti **versko izrazje**, ki ga uporabljajo vse publikacije v slovenskem jeziku (prim. Legan Ravnikar 2005, 2007).

3.1.1 Na prvem mestu je **teološko izrazje**, uporabljeno v besedilih, ki smo jih že omenili. Ta besedila so napisana za razlage temeljnih verskih besedil in tudi za natančno popisovanje in analiziranje. To delo je bilo naslonjeno na Sveto pismo. Glavni termini so pogosto omenjeni že v naslovih poglavij, npr. v Dalmatinovi *Gmajn predgovori: Bog, stvarjenje sveta, človek in porodni greh, slobodna frajvolja človeka, štrajfinga inu božji srd čez grehe, postava, evangeli, pridigarstvo, vera, dobra dela, pokora, sakramenti (sveti krst, Kristuseva večerja), krščanska cerkev, križ inu trpljenje krščanske cerkve, molitev, sveti zakon, gospoščina in sodni dan*. Zlasti teološko izrazje v Trubarjevih delih je doživljalo veliko pozornost (Rajhman 1977, 1986).

»Izlage« v katekizmih, pridige in uvodi v posamezna besedila imajo pogosto podobno nalogo. V vseh teh besedilih prevladuje bolj strokovni način obravnave vprašanj kot teološki. V razlagah, pridigah in uvodniških besedilih je pogosto tudi govor o aktualnih dejstvih tistega časa. Zato teološko izrazje ni izolirano, ampak je močno vključeno v splošno izrazje, aktualno v 16. stoletju.

3.1.2 Pri urejanju cerkvenega življenja so rabili cerkveno upravno izrazje, zlasti popolno je uporabljeno v TO 1564. Tu imamo izrazje za:

a) delujoče osebe: *apat, boter, cehmošter/cehmojster, cerkovni služabnik, diakon, duhoven, far, farman, farmošter, gmajna, grešnik, grešnica, kaplan, kardinal, kecar, kristjan, mežnar, menih, nuna, predikant, pridigar, služabnik, stariši, svetnik* idr.;

b) dela: *čast, častiti, dobro delo, hvala, hvaliti, molitev/molitov, moliti* idr.;

c) obrede: *božja služba, ceremonija, cerkovno opravilo, češčenje, firmanje, forma: forma tiga krščenja, izpoved: očita izpoved, kadilo, katehizmus, kletev, klicanje, korar, kropilo, kropljenje, krst, krščevanje: od nagliga karszhovania* (DAg 1585, A 8a), *maša, molitev, nedelja, obhajilo, odpustek, omivanje (grehov), opo-*

minjanje, ordninga, poklicanje, post, praznik, prediga, služba, svetnik, svetnica, šega, večerja Kristuseva, žegnovanje idr.;

č) prostore in naprave: *altar, cerkev/cerkov, fara, farovž, kapela, kapelica, kaplanija, klošter, korarija* idr.;

d) besedila: *artikul, litanija, pesen/pesem, pismo, prigliha, psalm, štuk* idr.;

e) drugo: *družina, zakon, koncilium, krščanstvo* idr.

3.1.3 Prevajanje Svetega pisma je bila najpomembnejša naloga tega časa, a tudi najtežja. Nanj so se dobro pripravili. Doživlja lep razvoj. DB 1584 je v tem prevajanju najvišji dosežek in tudi po jezikovni strani najpomembnejše besedilo naše reformacije. Postala je in tudi dolgo ostala jezikovna norma. Zaradi kolikor toliko prijazne usode je močno vplivala na razvoj slovenščine. Poleg splošnega izrazja, ki ga ima tako obsežno in bogato besedilo, prinaša celo vrsto izrazov za biblijske pojme. To so lahko poslovenjeni ali prevzeti izrazi.

Naštejmo nekaj izrazov za biblijske pojme: *angel, apostol, babilonska ječa, beseda božja, biblija, nebeško blago, Bog, bukve, cajhen* ali čudo, *S. duh, duša, erbič, evangeli, fraj volja, frajat, glava, gnada, gospod, greh: erbovi* ali porodni greh, *grevinga* ali žalovanje ali *kesanje, grob, gvant: Od gvanta re/tèrganje pèr Iudih* (DB 1584, I, Vb), *halleluja, hoditi za Bogom, hudič, izveličanje* ali *zveličanje* ali *odrešenje, izveličar, zveličar, odrešenik, joger, kača, kelih, kerub, kerubim, kraljestvo božje, križ, križanje, krst, krstnik, krščenik, kruh, laž, levit, list, malik, malikovanje, man, martra, martrnik, milost* ali *vsmljenje, nebesa, nebo, obličje, obljuba, obrezanje, očak, odpuščanje grehov, od smrti vstajenje, ofer* ali *prinos, ovca, pastir, pekel, pismo: Sveto pismo; pogubljenje, pohujšanje, pokora, potop, pravda, pravica, praznik, pregrešnik, prekletje, prerok, priča, prigliha, pripoved, slobodnost: slabodnost* ali *pro/tenje od Po/tave* (DB 1584, III, 80b); *psalm, razodevenje, rebro, rojstvo, sakrament, skrinja zaveze, skrivnost, skušnjava, sobota, sodba, sodni dan, srd, strah, stvarjenje, svetinja, svetost, šacovanje, štraifinga, telo, tempel, testament, trojica, trpljenje, ud, večna smrt, večni leben, vera, zahvalen: zahvalni ofer, zahvalni psalm, zahvalna pesen; zakon, zapelanje, zapoved, zasluženje, žegen* idr.

3.1.4 Zaradi cerkvenih praznikov je postal aktualen koledar. V teh besedilih so zbrani izrazi za praznike. Imamo dve koledarski besedili, izšli v uvodnih delih izdaj novega testameta TT 1557, d Ia–e 4b, in TT 1582, *** 3a–**** 8a, potem imamo registre beril in evangelijev v TR 1558 in DB 1584, III, Cc 1b–Cc 3ad Ia, ki navajajo imena nedelj in praznikov. Imena praznikov imamo tudi v vseh postilah. Seznam praznikov je tudi v poglavju *OD PRASNIKOV* v TO 1564, 129b–130b. V koledarjih so poleg imen za praznike uporabljeni tudi drugi izrazi za druge časovne pojave.

Prevladujoča modela za poimenovanje praznikov sta: določilo + dan, npr. *Vseh Suetnikou (dan)* (TKo 1557, d IIIb), *Boshizhni dan* (TO 1564, 130a), ali pa: število + nedelja + določilo, npr. *Na drugo Nedelo Adventa; Na V. Nedelo po tréh Krajlih* (DB 1584, III, Cc Ib).

3.1.5 Versko izrazje je v vseh besedilih najpogostejše. Pomembnejši pojmi se velikokrat omenjajo. V več povedih se kopičijo, zlasti pri Trubarju. Očitno ima to tudi namen, da bi se poslušalci in bralci zapomnili izraz in vsebino in tako bi se lažje držali naukov. Pri uporabi izrazja so pisci razmeroma natančni, posebej pa so natančni, ko se strokovno lotevajo teoloških vprašanj. To je zlasti vidno v treh zgoraj navedenih besedilih, saj v njih natančno popisujejo značilnosti posameznih pomenov.

3.2 16. stoletje velja za začetek slovenskega knjižnega jezika, zato so bila vprašanja jezika še posebno pomembna. Obravnavala so se tudi na strokovni način, zato je imelo tudi **jezikoslovno izrazje** pomembno mesto. Pisci so morali odkriti jezikovni sistem, izbrati pisavo in po slovensko povedati veliko besedil, večinoma so jih prevedli, nekaj priredili, nekaj pa tudi sami napisali. Skrbeli so tudi za slovnični in slovarski popis slovenščine. Postavljalo se je vprašanje jezikovne ustvarjalnosti in razvoja.

3.2.1 Jezikovnim vprašanjem so posvečeni trije Trubarjevi abecedniki TA 1550, TA 1555 in TA 1566, posamezni deli uvodnih besedil v nekaterih drugih njegovih delih, razdelki uvodnih delov obeh slovenskih Kreljevih knjig, natančne razlage pomembnejših verskih besed v Trubarjevih razlagalnih besedilih in v robnih opombah DB 1584, slovnica knjižnega jezika BH 1584, ki je sicer pisana v latinščini, registra, to sta posebni preglednici ustreznih nekaterih besed v različnih območjih, ki sta dodana DB 1578 in DB 1584, in končno dva večjezična slovarja, ki upoštevata tudi slovenščino, prvi MD 1592 z nemškimi, drugi MTh 1603 z latinskimi iztočnicami (prim. Ahačič 2007: 242–262).

Te publikacije, besedila in odlomki niso taki, da bi lahko vključevali slovensko izrazje za vse jezikovne pojave, ki so jih poznali. Da so jezik bolj natančno poznali, lepo kaže že Trubarjeva trditev v nemškem posvetilu k TT 1557: »Čprav namreč imamo pri samostalnikih in glagolih dvojino kakor Grki in pri glagolu tudi moški in ženski spol [...]« (Rupel 1966: 79), saj slovenskih izrazov za dvojino in slovnični spol v teh besedilih ni. Predvsem pa na to kaže trdnost jezikovne strukture na vseh ravneh, kakršno lahko posnamemo iz besedil.

3.2.2 Za zgled, kako je jezikoslovno izrazje uporabljeno v navedenih besedilih, vzemimo dva navedka:

Vy Shulmaſtri pag inu vy vſi kir ſnate poprei brati / ſamerkaite inu druge vuzhite de ta V. ſkorai vſelei vſazhetki inu na konzv vſake beſede ſa an f. inu ta H. ſa ch. inu ta L. debellu / inu te ſtymouce po tei ſhegi naſhiga Jeſiga ſe nauadite iſrezhi / Vy veiſte de te ſtymouce vſag Jeſig oli deſhella dregazi iſgouori. (TC 1550, A III a.)

Podobna navodila imata tudi vložka v drugih dveh abecednikih TA 1555, A 1 b in TA 1566, A I b. Še kratek Kreljev odlomek:

Alli fai gledati, da se latin/ki puhštabi na me/fo na/hih /starih Sloven/kih, kolikèr ie mogoche, v'glihi mochi poštavijo, Inu ta Orthographia dèrshi, katero na/higa iesika idioma inu natura potrebuie. (KPo 1567, VII.)

Ta dva in podobni vložki izpričujejo naslednje, recimo, slovnično strokovno izrazje: *abc.: to staro Abc. po imenih* (KPo 1567, VII); *abece* »abeceda«; *alphabetum slavonicum* (Krelj 1566, a 2a); *appellatio*; *beseda*; *bezjaško* (po *bezjaško izreči*); *brati*; *črka*: *zhetèrti tipfelne alli zhàrke... graial* (KPo 1567, Vīb); *čisto*: *zhi/te/hi /sloven/ki govore* (KPo 1567, VII); *debelo*: *inu ta L. debellu ... po tei /shegi na/higa Jefiga se nauadite i/rezhi* (TA 1550, A IIIa); *diferencija*: *To differècio alli raslotak mey s inu /* (KPo 1567, VII); *dva štimovca vkupe* (TA 1550, A IIIb) »dvoglasnik«; *govoriti*; *idioma*; *ime*: *Imena /sloven/kih puhštabov* (KB 1566, A Ib); *izgovoriti*, *izreči*; *jezik*; *konec* (*konec besede*); *konkordanca*; *konzonant*; *laško* (po *laško izreči*); *latinski*: *latinski puhštabi*; *litera*; *mehak*: *ta v. kadar od/spreda /toy, /a en mekak f. ... i/rezhi* (TA 1566, A Ib); *moč*: *v glihi moči*; *naš*: *v'na/h Sloven/ki Iesik* (KPo 1567, Vīb); *natura*; *naučiti se*; *navaditi se*; *Nemec* (*kakor Nemci izreči*); *nomen*: *nomina literarum*; *odspreda* »na začetku besede«; *ortografija*; *peljati*: *koker nash Iefig pela, i/rezhi* (TA 1566, A Ib); *pisati*; *pismo* »pisava«; *pol* (V. za *pol F. izreči*); *proprietas linguae*; *puhštab*, *puštob* »črka«; *razlotek*; *sentencija*; *silaba*; *silabiciranje*; *stati*; *syllaba*; *šega*: *po šegi našega jezika*; *štimovec* »samoglasnik«; *tipfel*; *vaditi se*; *vocalis*; *začetek* (z. *besede*) idr. Značilnost tega izrazja je, da je veliko prevzetega, še posebno iz latinščine. Uporaba latinskih izrazov v jezikoslovju je značilnost tistega časa.

3.2.3 O besednem zakladu je razmeroma veliko povedal že P. Trubar v *predgovori* k svojemu prvemu knjižno izdanemu prevodu iz Svetega pisma *Evangeliju svetega Matevža* – TE 1555. Navedimo del tega besedila:

Inu mi ne /smo vletimu nashimu obrazhanu,oli tolmazheuanu lepih, glatkih, vi/fokih, kun/hitnih, nouih oli nefnanih be/šfed iskali, Temuzh te gmainske Crainske preprofte be/šfede, kateri u/faki dobri preprofti sloueniz lahko more /a/stopiti. (TE 1555, A 3a.)

Iz tega in podobnih odlomkov lahko dobimo takele izraze: *beseda*: *gladka*, *gmajn*, *gmajnska*, *kunštna*, *lepa*, *navadna*, *neznana*, *nova*, *preprosta*, *težeši*, *visoka beseda*; *veliku be/šfed*, *kir /o /i podobne*, *na isrezhenju* (DB 1584, II,116a); *besedica*; *biti*: *ta Vera, ye anu ...* (TC 1550, 205); *del*: *TA be/šfeda ... /e na dua deila ali platu /a/topi* (TT 1557, r 4b); *do polu nemški*; *dobro* (*zastopiti*); *držati* (*kaj beseda v sebi drži*); *glas*: *Kakov gla/ alli rasum ta ... be/šfeda ima* (KPo 1567, XVb); *ime*; *imenit*: *ty imeniti/hi inu ozhiti /hpruhi ali be/šfede* (DB 1584, I, c VIIIb); *imenovan*; *imenovati*; *iskati*; *izlaga*; *izložiti*; *jemati*; *krivo* (posam.); *nezastopen*; *nucati*; *očit*; *plat* (gl. del); *po*; *pomeniti*; *povsod*: *nikar pov/od navadne be/šfede* (DB 1584, I, c VIIIb); *prav*; *praviti*; *praviti se*; *preprost*; *pridevek*; *razum*; *razumeti*; *reči*; *reči se*; *register*; *sentencija*; *slišati*; *špruh*; *temen*; *težek*; *težko* (*se težko zastopi*); *vocabulum*; *vzet*; *zastop*: *obei be/šfedi tu Slu oli Hudu, ie v/è enu, imate obei en /a/top* (TC 1575, 145); *zastopen*; *zastopiti*; *zastopljen*; *zložen*: *taku /o ene teshi/he*

...*beffede* ... na strani raven texta sdrugimi *beffedami sloshene* (DB 1584, I, C VIIIb); *zvesto*.

3.2.4 Izrazi o pravopisnih in tiskarskih vprašanjih: *abc.*, *abece*: *Tu malu Latinsku Abece*, *Tu veliku Latinsku Abece*, *Tu malu Nemshku Abece*, *Tu veliku Nemshku Abece* (vse TA 1566, A II a), *alphabetum*, *cifra*, *črka*, *ćurilski* »cirilski«, *debel*, *droben*: *šdrobnim pišmom* (TT 1560, b 2a), *druk*, *drukanje*, *drukar*, *drukati*, *erratta*, *hrvatski*, *ime*, *imenovati*, *judovski*, *konec*, *korigirati*: *more ... corrigirat* (TC 1575, 532), *kratek*, *kriv* »napačen«, *krivo* (postavljen), *lahko*, *latinski*, *litera*, *mali*: *Tu malu Latinsku Abece* (TA 1566, A 2a), *moč*, *navaditi se*, *navajen*, *nemški* (*puhštab*), *nepotreben*: *De preuezh, nepotrebnih Pushtabou ... vtu nashe Pišmu ne perprauimo* (TA 1566, A 1b), *nomen* (*NOMINA LITERARVM* (KB 1566, A 2a)), *orthographia*, *ozdolaj*, *ozgoraj*, *pisati*, *pismo* »pisava«, *plat* »list«, *pomanjkanje* »pomanjkljivost«: *pomanjkanje najti*, *postavljen*, *pravi*, *pregledanje*, *pregledati*, *prestavljen*, *pripraviti*, *puhštab*, *puštab*, *slovo* »črka«, *star*, *stran*: *na strani na konzū* (TC 1575, 532), *tipfel* »črtica/poteza« [isto kot črka], *velik*, *vrsta*: *vkateri veršti* (TC 1575, 532), *verz*, *znamenovan*.

3.2.5 Izrazi za prevajanje: *boljše* (posam.): *tu vi na bulshe islošhite* (TT 1557, f 3b); *dolgo*; *doli spisati*; *držati se*; *flis*; *iz*; *izlaga*; *izložiti*; *izpisati*; *iztolmačen*; *krivo* (posam.); *na*; *narprvič*; *nezastopen*; *obračanje*; *od*; *po času* »počasi«; *posnet*; *postaviti*; *prav*; *predrukati*; *preobračanje*; *preobračovanje*; *preobrniti*; *preobrnjen*; *prepisan*; *prepisati*; *prevračanje*; *prevračevati*; *prvič*; *razmišljaje*; *skozi*; *stolmačen*; *stolmačiti*; *temen*; *tolmačar*; *tolmačen*; *tolmačenje*; *tolmače/ovanje*; *tolmačiti*; *tolmačovati*; *tomačiti*; *tudi*; *vnglih*; *v*; *verno*; *znov*, *zvesto*.

3.2.6 Razmeroma natančni so popisi o govornem jeziku na slovenskem ozemlju. Veliko je poimenovanj jezikov. Zanje sta dva tipa, in sicer: pridevniško določilo + jezik, npr. *slovenski jezik*,¹ in tvorjenka na -ščina, npr. *slovenščina* (prim. SJSPP 2001: 70–71). Veliko izrazja je tudi iz besediloslovja, saj so številne uporabljali ali pa so jih srečevali v prevajanih delih.

3.2.7 Jezikoslovnega izrazja je manj kot verskega, saj jezikoslovje ni bilo središče takratnega prizadevanja, čeprav je bilo njegova bistvena sestavina. O jeziku so razmeroma veliko izražali z latinskimi termini, kar je bilo takrat v navadi. V slovenščini so bila samo najpomembnejša osnovna dela, kot so abecedniki in slovarski poskusi. Izrazi za najpomembnejše pojme so prevzeti iz splošnega besednega zaklada (beseda, izreči, jezik). Izrazi za manj splošne jezikovne pojme so lahko iz domačih ali prevzetih osnov, prevzete osnove so zlasti iz nemščine in latinščine (*puhštab*, *štivec*; *silaba*, *orthographia*). Veliko latinskih izrazov ohranja izvorno pisavo tudi v slovenščini. Veliko pojmov je poimenovanih z opisom.

3.3 Razvijali so šolstvo in **šolsko izrazje**. Ker je bilo poučevanje branja ena osrednjih nalog šolstva, smo dobili tudi tri abecednike. Abecedniki in podobna

¹ Izraz *slovenski jezik* je v 16. stoletju pomenil »slovanski jezik«, ki je vključeval seveda tudi slovenščino. Če so hoteli poudariti slovenskost, so uporabljali *naš slovenski jezik*.

besedila so namenjeni poučevanju, da bi ljudje znali brati in pisati. Največ šolskega izrazja je v TO 1564, in sicer v poglavju *DE POVŠOD VMEISTIĦ VTERGIĦ inu per Farah se imajo Latinske Nembske inu Slouenske Shule gori narediti* (TO 1564, 78 a–81a) in na strani TO 1564, 100 a. Krelj ima nekaj izrazja v *Postili slovenski*, posamezni izrazi so tudi drugod.

Tako imamo naslednje bolj splošne šolske izraze: *abecedarium*; *branje*; *brati*; *brumen*: *brumni šolarji*; *bukvice*, *iz katerih ...*; *deklica*; *dicta*; *eksempel*; *glasno* (*brati*); *gori narediti* »ustanoviti«; *gori rediti* »vzgajati«; *hitro nučiti se*; *hlapčič*; *hudo zrejeni otroci* »slabo vzgojeni ...« (KPo 1567, XLVII); *kojiti* »vzgajati«; *mežner*; *nučiti se brati*, *pisati*; *odgovor*; *otrok*; *pedagog*; *pisati*; *pismo*; *poslati v šolo*; *prav rediti* »prav vzgajati« (Krelj); *silabiciranje*; *šola*: *latinska šola*, *nemška šola*, *slovenska šola*, *velika šola*; *šolar*; *šolarec* (Krelj); *šolarica* (Krelj); *šolarski tovariš* »sošolec«; *študent*; *študirati*; *šulmojster*; *tablica*; *učeni ljudje*; *učiti*; *učiti se*; *vmeti*, *vprašanje*; *zamerhati*; *znati* idr.

Značilno veliko je kalkov in prevzetega izrazja. Očitno zaradi novosti področja.

3.4 Opisovanje okolja, v katerih se vsebina dogaja, je nujna sestavina njenih opisov. Zatorej je v tem jeziku veliko **upravnega izrazja**. Najbolj zgoščeno je v TAr 1562 in TO 1564, to je v delih, ki obravnavata okoliščine, v katerih je takratno versko življenje potekalo. Uprava je področje, v katerem je bilo veliko prevzetega izrazja. Ker je bil uradovalni jezik nemščina, deloma tudi latinščina, je bil jezik, iz katerega so prevzemali, zlasti nemščina. Zgleda:

Potehmal ie ta vasha Cefſarieua Maieſteta vnuiuizh, enu gmain vkupe Sbrane inu hoyene vſiga Rayha, vletu Meiſtu Aushpurg, miloſtiuu vunkai piſſala inu ſapouedala (TAr 1562, 24.)

Inu kadar ie ta vasha Cefſarieua Maieſteta, tim Curfirſtom, Vyudom inu tim drugim Stanum tiga Rayha, ſdaici vtim ſazhetku letiga vkupe Skodiliſzha, vmei drugimi rizhmi rekla inu ſapouedala, De sledni Stan tiga Rayha ſuſeb, koker tu Cefſarieuu vunkaj poslanu Pyſmu premore, nega ſaſtop, maningo inu reſlotik vti Veri, vtim Nemshkim inu Latinshim Ieſyku, ima vpyſmu poſtauiti, naprei perneſti inu dati. (TAr 1562, 24 b.)

V obeh navedkih je kar nekaj izrazov, značilnih za upravo. Takoj opazimo, da je več prevzetih besed (*rajh* »država«, *kurfiršt* »volilni knez«, *maninga* »mnenje«) in kalkov (*vkupе zbranje* »zbor«, *vkupе hojenje* »zbor«, *vunkaj pisati* »razpisati«, *vkupе shodiliſče* »zbor«, *naprej prinesti* »predstaviti«, *zastop* »razumevanje«), približevanj (*premoči* »zahtevati«) in tudi tvorjenk, ki so bolj neustaljene kot v besedilih, ki obravnavajo vsebine, ki so bliže na primer družinskemu življenju ali poljedelstvu (*zbranje*, *vkupе hojenje*, *shodiliſče*, *razlotek* »razloček«). Stanje je povsem razumljivo, saj upravno izrazje takrat v našem jeziku še ni doživelo kake obširnejše obravnave.

3.4.1 Ne samo omenjeni, ampak tudi druga besedila so morala večkrat natančno imenovati upravne pojave. Tu ni še nič strokovnega. Dobimo pa tako podatke, na

podlagi katerih lahko rekonstruiramo, kako so upravna dejstva poimenovana. Tudi tu bo treba natančno popisati dejstva, jih pomensko opredeliti in stilno oceniti, kar spada v okvir nalog, ki jih je postavil načrt *Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Ker danes obravnavajo taka področja stroke, je seveda normalno, da pridejo strokovni elementi tudi v slovarske opise takratne dejanskosti.

V nekaterih tovrstnih rabah se pa že v 16. stoletju srečujemo z obravnavami, ki že spadajo v območje strokovnega, naj opozorim samo na Trubarjevo členitev *gosposčine*, npr. *mala, nizka, velika, visoka gosposčina*, zlasti na več mestih v TC 1575 (glej SJSPP 2001, 62–65). Trubar, ki je pomembna, neznana ali manj znana, velikokrat prevzeta poimenovanja načeloma razlagal, se je pri razlaganju približal strokovnemu jeziku, saj je moral opozoriti na posamezne značilnosti ali različnosti pri pomenih posameznih izrazov in jih tudi poimenovati.

Posvetno upravno izrazje se uporablja v vseh besedilih, če je njihova vsebina povezana s takratnim posvetnim življenjem. Nanizano je zlasti v uvodih, »izlagah«, opombah, ponazoritvah in vstavkih v besedila. Med upravnim izrazjem so zlasti bogati izrazi za sloje ljudi.

3.4.2 Kot posebno skupino izrazja lahko obravnavamo upravno izrazje biblijskega sveta. To kaže na upravne okoliščine, v katere je postavljena biblijska vsebina. Imajo vrsto posebnosti. Slovenska poimenovanja teh pojmov so deloma prevzeta, deloma pa poimenovana z ustrezniki, če gre za primerljive pojave.

3.5 Brez prava ni urejene družbe. Naša besedila tistega časa ne razpravljajo naravnost o splošni pravni problematiki, vendar pri opisovanju dogodkov in resničnosti uporabljajo pravne pojave, govore o njih, uporabljajo pravne termine. Najbližje se pravnemu besedilu približa Trubarjeva *Cerkovna ordninga* (cerkveni red) iz 1564. V njej je popisano, kako naj bi potekalo versko življenje v slovenski cerkvi. Besedilo je normativno in je slogovno zanimivo, ker je razmeroma zelo dovršeno. Škoda je, da je bilo toliko časa skoraj nedostopno, sicer bi morda bolj vplivalo na normativno podzvrst pravnega jezika v obdobju od patentov do prevajanja Državnega zakonika v slovenščino sredi 19. stoletja.

3.5.1 Za vzorec, kakšen je slog tega besedila, navedimo kar začetek enega izmed številnih poglavij.

ENA KRATKA FORMA TE

Gmain molytve.

Potehmal *se zheftu* pergodi, de *se* te Dolge Molytue, koker *fmo* poprei poštauili, ne mogo dopernefti, Obt *se* lete Molytue poredu po *tei prydigi* mogo tim ludem naprei gouoriti, letaku.

VI *I*suoleni Boshy, Potehmal *mi vfi fmo vudi tiga eniga Telleffa*, kateriga *ie* Crifstus ta glaua, obtu [...] (TO 1464, 124a.)

Pravno izrazje starejših dob na našem ozemlju že dolgo zanima raziskovalce. Bogato je zastopano tudi v natančnejših slovarjih in drugih delih o besedju. Številni

manj znani pravni izrazi iz naših besedil 16. stoletja, zlasti tisti, ki se nanašajo na druga okolja, so pa še vedno malo obdelani, npr. *domov pasti, nazaj se povrniti, plumbarsko leto* (TO 1564, 56a). Na srečo je nekaj starega izrazja v raznih oblikah ohranjenih v obravnavanih besedilih. Zdaj, ko je zbrano popolno gradivo, ga bo lažje raziskovati (prim. Škrubej 2002).

Tu srečujemo spet pravno izrazje iz biblijskega sveta, v besedilih, ki govorijo o takratni resničnosti, pa sodobno pravno izrazje našega okolja. Pri tem srečujemo veliko za nas starinskih elementov, dalje elementov, ki kažejo na razvoj naših pravnih norm, čeprav bi lahko značilnosti še naštevali, se naj omejim samo še na omembo povezanosti takratnih pravnih norm z verskimi elementi.

Zanimiv je pregled najbolj splošnih osnov, ki so se uporabljale v pravnih izrazih: *ahar* (rabelj); *besednik, dolg, dolgovati, dolgovanje, dolžen/dolžan, dolžnik, nedolžen, nedolžnost; galga; hud, hudo dejanje, hudo komu storiti; ječa*, podobno *keha, tranča, voza; jetnik; kaštiga, kaštigati, kaštiganje; kolo* (mučilno orodje); *kriv: kriva priča, sodba, tožba, krivo dejanje, pričovanje; krivica, krivina, krivičnik; mirnik; obesiti, obešen, obešenik, obešeni; obiskati, obiskavati; odvetnik; pena; porok, poročstvo; prav, pravica; pravda, pravden, pravdati se, pravdanje; pregrešenje; priča, pričati, pričanje, pričovati, pričovanje; priseči, prisega, prisegati, priseganje, prisegovati, priseganje; rabelj; razbojnik; rihta, rihtar/rihter, rihten (rihtni stol, rihtna hiša); soditi, sojenje, sodba, soden, sodec, obsoditi, obsojen, obsojenje; šega; štrajfati, štrajfinga, štraffanje, štraffovati; tat, tatvina; tožiti, tožba, tožen, tožnik, obtožiti, obtožen, obtožba, zatožiti, zatoženi, zatoženje; zapasti; zaslišati idr.*

Zbirka lepo nakazuje, kakšne možnosti je nudilo takratno stanje za kasnejši razvoj pravnega izrazja. Nastale so obsežnejše družine iz domačih osnov, prevzete besede so se pa premaknile na obrobje ali v pozabo.

Trubar se pogosto dotakne razlaganja nekaterih pravnih izrazov, ki imajo poleg verskega tudi posvetni pomen, npr. *vera* (TC 1550, 109–110), *pravica* (TT 1560, e2b–e4).

4 Področij, ki imajo v besedilih 16. stoletja osnovni besedni zaklad, je kar nekaj. To so področja, ki so manj organizirano predstavljena v naših besedilih in niso doživljala strokovnih in posebnih obdelav. Vendar predstavljajo okoliščine, v katerih se dogaja vsebina naših besedil. Pri tem je nam razkrita tudi osnovna izrazje teh področij. Veliko besedil prinaša natančne popise dogodkov, pojavov, predmetov. Tista področja, ki so za vsebino besedil, večinoma verskih, pomembnejša, imajo več izrazja kot druga.

4.1 Med tehničnimi dejavnostmi je treba na prvem mestu omeniti **vojaško strokovno izrazje**, ne samo zaradi položaja in vloge vojsk in vojaštva v tistem času, temveč tudi zaradi mesta bojevanja in vojaštva v biblijskih besedilih.

Delujoče osebe v vojski: *altman, auptman, ferratar, folk, jezdec, kapitan, konjik, martola/o/s, možje, oproda, opuščavec, orožnik, pešec, ravenvojščak, sovražnik, strelec, špegar, tovariš: t. v vojskovanju, vahter, vbojnik, višji, vjeti, vojščak, vojvoda (viuda), žolner* idr.

Orožja in naprave: *arnoš/arnož; bandero; boben; bramba k bojevanju; cilj; cvek; kakor se strelzom eno Snamanie alli Zil postavi h'katerimu strelaio inu vsaki ôzhe zvek sadeti* (KPo 1567, XLIII b); *čelada; frača; kamp; kampišče; kola; kopje; lanča; lok; meč; naredba: vse shlaht naredbe h'bojovanju* (DB 1584, II, 184 a); *nožnice: Vtekni tvoj Mezh v'noshnice* (DB 1584, III, 57 b); *obzidanje; obzidje; orožje; pancar; sulica; ščit; špes; taber/tabor; tul; znamenje; železni klobuk: v'shelésnih klobukih inu arnoshih* (DB 1584, II, 184 a) idr.

Bojevanje: *armada/morski boj; avštrija; boj; boj držati; bojevanje; bramba; branjenje; busija; klanje; kreg; krij prelitje; maščovanje; mordanje; muštranje; obarovanje; obladanje; poboj; punt; razboj; razvaljenje; ropanje; streljanje; šturmanje; triumf; vboj; vbijanje; vojska: vse kir so mogli pojti na Vojfko* (DB 1584, I, 81 a); *vojskovanje; vojskovna ordnunga: inu je postavil vojfkovno ordnungo* (DB 1584, II, 181 A); *zatrenje* ipd.;

Glagoli: *klati; kregati se; moriti; muštrati; obarovati (pred turško silo inu vozo); obladatai; obleči mesto; obraniti; obzidati; okoli obdati; okruljoviti: inu je okrulovil v/a kulla* (DB 1584, I, 172 a); *orožiti se; pasti; peljati: Praue Krege inu Voiske pelati* (TAr 1562, 41 b); *pobežati; pobiti; pomagati; posesti; poteči; premoči; razdejati; sešteti; silo trpeti; skrivaje priti kam; streljati; šturmati; vjeti; vkup spraviti; vleči (kam); vloviti; vmoriti; vstreliti; začenjati (punte, avštrije); zadeti; zoper stati in drugi.*

Enote: *gvarda; krdelo; kreganje; legion; pešci/vojska knogam; priprava; vojska* idr.

Druga dela: *čuvanje; ferreterija; straža; vahta; vahtanje; zavezo zuper koga storiti* idr.

4.2 Zdravstveno izrazje. V teh besedilih je veliko popisov bolezní in njihovega zdravljenja. Razlikujemo izrazje za bolezní, zdravila, bolnike, dela in delujoče osebe:

a) bolezní: *beteg, betež, betežen, bolan: na smrt bolan; bolehat, bolehati, bolezen: dolga, potelesna, težka bolezen; francož, francoži, garje, garjev, glavni betež, gluh, gluhota; gnojné gârzhe* (DB 1584, II,1a), *gobe, gobast, gobavo telo; grba, grbast, grbav, grinta, grintav, griža: daje ... na Mèrslici inu grishi bolan leshal* (DB 1584, III, 77b), *hrom, krasta, krastav, kuga, madež, madežev, madežov, mrzlica, mrzličén, mutast, nadloga: vнадлогah telefnih* (*P 1563, 97), *nečíst, pomor, proga, rana, smrt: (biti) na smert bolan* (*P 1563, 174), *nagla smrt, strup, togota, žleze* (mn.) idr.;

b) zdravila: *arcnija, flašter, flaštran* idr.;

c) bolniki: *bolnik: obiskati, troštati bolnike; glušec, gobavec, gobavi, hromec, hromi, kruljavec, kruljavi, kruljevec, kruljevi, mutec, mutasti, nečisti, sključeni, slepec* idr.;

č) dela: *arcnovanje, arcnovati, bljuti, obiskovati (bolnike), vunkaj metanje/metanje, obezati, obezovati, obezan* idr.;

d) delujoče osebe: *arcat, arcatov, doktor, lekar, ozdravljenik: da of draulenik inu arzat bo* (*P 1563, 68), *špitalmoster* idr.;

e) drugo: *apoteka, apotekar, apotekarski, bula, črnavka, gnoj, gnojiti se, kri, krvav, lekarija, zdrav, zdravi: tim f dravim ni trebi arzny* (*P 1563, 60) idr.

4.2.1 Razmeroma bogato je porodniško izrazje: *baba: imao te Babe inu Shene, kir Babio, sflif som poduuzhiti* (TO 1564, 93a); *babiti; betež: inu je velike beteshe iméla h'porodu* (DB 1584, III, 144b); *dete: De obeniga Diteta, kir ie she Vmaterinim tellef si inu nei cilu royenu inu na ta Sueit pryshlu* (TO 1564, 93a); *dojiti: doječe žene, dojene žene; mati: materno mleko, v materinim telesu, maternica; nositi: nositi, noseča žena, bila je noseča, noseča postat; otrok: otroke roditi, otročič, ti bosh sbeteshom te otroke rodyla* (TO 1564, 132b); *otročnica: obtu sa otrozhnice se ima sueif tu molyti* (TO 1564, 121b); *početi; porod: porodna žena, neporoden, iti k porodu; priti: na ta svet priti; prsi: ino pâr si, katere si s'âl al* (KPo 1567, CXIX); *roditi, rojen, rojenje, rojstvo; sad: nih sad tar spisho obdershati; sesati; spiža* idr.

4.3 Kar veliko je **ribiškega izrazja**. Nekaj ga je v neposrednih opisih. Velikokrat je ribiško izrazje uporabljeno v primerjavah, za te je pa značilno, da uporabljajo najbolj splošna poimenovanja, npr. *Inu voda v'Ieserih bo posehnila, inu réka bo plitva poštala ... Inu Ribizhi bodo shalovali, inu vfi kir tèneke u'vodo mezheo, bodo klagovali, inu kateri mrésho na vodo mezheo bodo shaloftni. Sramotjo bodo obftali, kateri dobro prejo tko, inu mréshe fhtrikajo, inu njega vèr/she bodo ftrene, inu vfi, kateri Ribnéke sa lon delajo, shaloftni* (DB 1584, II, 8 a). *Spet je Nebe/ku krajlestvu glih eni Mreshi, katera je v'Morje vèrshena, s'katero se v'e shlaht (rybe) lové. Kadar je pak polna, taku jo vunkaj vlejko na kraj, fedeo inu isbirajo te dobre v'eno Pol'sodo v'kup, te gnyle pak vun mezhejo* (DB 1584, III, 9b).

4.4 Tudi za druge gospodarske dejavnosti je dosti izrazja. Poglejmo navedek iz Biblije, v katerem je nekaj **rudarskih izrazov**:

Inu tudi pod Semlo pufty GOSPVD Bug svojo vfigamogozhoft viditi, ker tulikajn shlaht rud, od slata, srebra, shelesa, ekla inu drugiga brona, daje, katere pod Semlo rastó, inu se od Knapou vunkaj koppajo: inu se tudi zha fi sa/siplo inu konez vsamo, kadar Bug svoj shegen odvsame, inu hozhe te nehvaleshne fhtrajftati. (DB 1584, I, a III b.)

Gre za Dalmatinovo ubeseditev v splošni predgovori. Zanimiva ni samo zaradi gostote rudarskega izrazja: *bron: inu drugega brona; (j)eklo; knap; konec vzeti; rasti: rude pod zemljo rasto; ruda: tolikanj žlaht rud; sesipati se; srebro; vunkaj kopati; zemlja: pod zemljo; zlato; železo; žlaht: tolikanj žlaht rud, ampak tudi*

slogovno, ker pri razlagi verskih vprašanj uporablja široke podobe iz gospodarskega življenja.

4.5 Na tak način je predstavljeno tudi izrazje drugih področij, npr. trgovine, prometa, obrti (kovaštva, tesarstva), poljedelstva, stavbarstva, jedi, pijač. Natančno so opisani človek, živali, rastline in zemljepisne danosti. Bogati so tudi opisi duševnih in čustvenih stanj in dejanj. Glavna poteza tega izrazja je, da gre za osnovno izrazje posameznega področja ali posameznih dejavnosti. Velikokrat pri njem sploh ni poudarjen strokovni značaj, toda kakor hitro je nastala potreba po strokovnem izrazju, so se ti izrazi spremenili v strokovne.

5 Pri ustvarjanju terminologije so pomembni ustvarjalci. V začetku knjižnega jezika ali posamezne terminologije so ti praviloma pomembni delavci. V 16. stoletju so bili to zlasti P. Trubar, J. Dalmatin in S. Krelj in verjetno tudi A. Bohorič. Strokovno izrazje je zelo tesno povezano z ustvarjalci. Naši protestantje so morali hkrati opravljati več nalog. Vsak od njih je pridal nekaj osebnih potez, ki so bile deloma odvisne od njihovih narečij, a hkrati so zelo sodelovali in se dopolnjevali. Bohorič, ki je napisal slovnico v latinščini, je sooblikoval jezikovni sistem: glasovje, pisavo. Skrb za izrazje je bilo dogajanje, ne samo dejstvo. Pri oblikovanju in vzdrževanju jezika so sodelovali vsi.

Zelo intenzivno je bilo protestantsko razmišljanje in delovanje, kako poimenovati stvari, ki do takrat v slovenščini še niso bile poimenovane. Zelo slikovito je ta problem povedal Trubar v nemškem posvetilu k TT 1557 (Novak 2001: 107–113), ko našteje 38 latinskih izrazov iz Nove zaveze, za katere slovenščina še ni imela ustrezne rešitve. Pri prevajanju je bilo zelo veliko takih problemov, prevajalci se niso mogli vedno spomniti že predlaganih rešitev, niso našli najprimernejšega novega poimenovanja, zatekli so se v kalkiranje. Tako smo dobili veliko besednih in skladenjskih kalkov. Zanimivi so glagoli s prislovno predpono tipa *gori postaviti* »ustanoviti«. Tip je zelo pogost, pojavlja se kot sinonim domači predponski tvorbi, te ne odpravlja, najpogosteje nastopi vzpodbujen s prevodnim zgledom. Knjižni jezik ga je kasneje v celoti zamenjal z domačimi tvorbami (Merše 2003: 81 d.). Sopomenke, nastale po različnih postopkih, so značilna lastnost mladih knjižnih jezikov (prim. Orel Pogačnik 1991).

Računamo, da je bilo veliko tvorb novih, in sicer na raznih ravneh: besedotvorni, večpomenskostni, kalkovni, opisnopoimenovalni in prevzemnostni. Veliko takih novosti gre v območje strokovnega izrazja. Problematika je že dolgo časa raziskovana, pogosto v posameznostih. Vendar že iz dosedanjih raziskav zelo jasno izhaja, da so si ti pisci zelo prizadevali za tvorbo novih izrazov in o tem vprašanju veliko razmišljali (prim. Orožen 1996: 113–288, Novak 2001). Med besednovrstnimi tvorbami izstopa kar nekaj besedotvornih tipov (izpeljanke s priponami *-ščina*, *-stvo*) in besedotvornih vrst (izpeljava, posamostaljenje). Večpomenskost, tj. nastajanje drugotnih pomenov pri besedah, se je zelo razmahnila že zaradi novih potreb. Veliko teh vprašanj je načetih že pri vsebinah, o katerih govori Trubar pri tistih 38 latinskih besedah iz Nove zaveze (prim. Novak 2004: 136–156). Zelo veliko je

kalkov, predvsem pri besedilih, v katerih je šlo za neposredno prevajanje (Merše 2003, 2004). Opisnopoimenovalno tvorjenje novih poimenovanj, ki je v strokovnem jeziku zelo uporabno in se zelo prilega našemu jezikovnemu sistemu, so odkrili in s pridom uporabljali že v 16. stoletju (Trubarjeva klasifikacija *gospoščine*, SJSPP 2001, 62–65). Zelo veliko je prevzetih izrazov. Na strokovnih področjih je tega največ. Prevzemajo se zlasti izrazi za novejšje pojave.

Iskanje in razvoj je kot na vseh ravninah viden tudi v izrazju, strokovno izrazje pri tem ni izjema. Na splošno lahko rečemo, da gre praviloma za več poskusov poimenovanj, da pisci upoštevajo prejšnje dosežke, vendar skrbijo tudi za izboljšave. Primerjave zlasti pri Trubarju kažejo tudi njegovo prizadevanje za izboljšanje izrazja, za večjo sistemskost, za izbiro bolj primernih sredstev. Gre za spremembo podstav ali pa tudi obrazil. Značilne so razlike med izdajama Trubarjevega Novega testamenta iz leta 1557 in 1581–1582 (Simoniti 1978, Merše 1990).

Najvažnejše je to, da so odkrili in registrirali veliko besed, na podlagi katerih so pozneje ustvarjalci novih izrazov izbirali baze za nove tvorbe. Te besede so bile znane v živem jeziku že prej, toda protestantje so jih prvi uporabili v knjižnem jeziku. Zato je pomembno, prek katere vrste besedil so prišle v jezik (Merše 2007). Postale so temelj za popolnjevanje besednega zaklada, ko so okrog sebe ustvarjale besedne družine. Ta proces je bil pri oblikovanju slovenskega jezika najpomembnejši. Pri tem so bile iz knjižnega jezika izrinjene izposojenke. So pa nekateri prevzeti izrazi obdržali stilno vrednost v nekaterih zvrsteh.

Tu je prišlo do zelo pomembnega dogajanja. Nove tvorbe v knjižnem strokovnem jeziku so nastajale zlasti iz najbolj domačih ali podomačenih osnov. Če je obstajala taka osnova, so nastajale ob njej bogate besedotvorne družine, opuščale so se pa prevzete osnove in tvorjenke iz njih, zlasti v knjižnem jeziku. Tako so sčasoma tvorjenke iz besedne baze *sod* iz *soditi* zamenjale prevzete izraze *rihtar* (*sodnik*), *sentenc* in *urtel* (*sodba*). Stopnje teh postopkov so bile za posamezna obdobja različne, odvisne od razmer, ki so omogočale tako delo.

Druga stvar je to, da so odkrili slovenski besedotvorni sistem, na podlagi katerega je bilo možno ustvarjati novo izrazje. Naredili so precej tvorjenk in s tem pokazali na živost jezikovnega sistema. Besedotvorni poimenovalni sistem so v kasnejših obdobjih odkrivali in uporabljali v večjih podrobnostih, toda v 16. stoletju je dobil prvi močnejši zagon.

6 Protestantски zgled je močno vplival na kasnejši razvoj strokovnih jezikov tudi s skladenjskimi enotami. Veliko je k temu pripomoglo to, da prevod celotne Biblije (DB 1584) ni bil uničen kot druga besedila. Tako je tudi njen jezik lahko vplival na nadaljnji razvoj.

6.1 Pri stilističnih vprašanjih bomo poskušali najti tiste prvine, ki so pri pretežno strokovnih besedilih značilno drugačne kot pri drugih besedilnih vrstah. Največje razlike so v izrazju. Besedilo prinaša izrazje tistega področja in vsebine, o katerih govori. Če je vsebina bolj strokovna, je tudi izrazje bolj strokovno. Če pa analiziramo jezikovne enote, ki so višje kot beseda, to se pravi stavčni člen, zloženi

stavčni člen, stavek, poved, ugotavljamo, da je tudi tu nekaj razlik, vendar so zgradbe zelo podobne. Ne moremo trditi, da je strokovni jezik pri protestantskih piscih povsem drugačen kot nestrokovni.

Tudi v strokovnem jeziku pridejo do izraza osebne posebnosti. Tako ima Trubarjev jezik več starinskih prvin kot Dalmatinov. Dalmatinov pa je bolj sistematičen in povzema dosežke jezikovnega razvoja na vseh ravninah. Funkcijskostilni elementi, ki so jih protestantski pisci uporabljali, so naslonjeni na evropske navade tistega časa oziroma na učenje v šolah, ki so jih obiskovali. V naš jezik so prenašali navade, ki so se uveljavljale v drugih jezikih.

6.2 Besedila so bila namenjena širokemu krogu ljudi. Tudi zapletene stvari so hoteli povedati razumljivo – na kar so večkrat spomnili. Njihova besedila so zgrajena pregledno. Pri natančnih obravnavah zapletenejših vsebin, so se pogosto zatekali k stilemu naštevanja, predvsem Trubar pa tudi Dalmatin. Povezava med povedmi je zelo očitno izpeljevana, tako da so besedilo razumeli tudi preprosti bralci.

6.3 Veliko skrb so posvetili besedni zvezi, to so združbe besed, ki so nastale na podlagi vezav in druženj in ki se uporabljajo v poimenovalne ali stavčne namene. Gre za višjo stopnjo uporabe besede. Oblikujejo se vzorci, katere besede lahko uporabljamo v zvezi. Danes take zveze uporabljamo tudi za določanje pomenov. Pri tem doživljamo nekaj težav, ker so za današnjega bralca lahko dvoumne. Pri takih zgledih moramo biti pri analizi zelo pozorni. Šele z natančno analizo lahko pridemo do zanesljivih rezultatov. Velikokrat uporabljamo metodo približevanja izvirnemu jeziku prevodnega zgleda. Precej zapleteno je razumevanje besed, ki imajo praviloma več pomenov. Kot zgled lahko uporabimo skoraj vsako bogatejšo večpomenko, ena takih je npr. *pravda*. V razpravi Novak 2004 sem predlagal, da se pri analizi uporabljata teoriji o pomenskih skupinah in mreži tipičnih zvez. Zveze uporabljamo pri gradnji stavkov in večbesednih poimenovanj. Medtem ko pri gradnji stavkov lahko potencialno uporabljamo tako rekoč vse možne zveze, so v poimenovanjih možne samo nekatere.

Večbesedna poimenovanja so v obravnavanih besedilih zelo pomembna, tudi za razumevanje, česar se je dobro zavedal tudi Trubar, zato je pogosto razlagal zveze ali pa kar stavke, tudi posamezne izraze je analiziral v okviru celote, npr. *pridi knom tuie Kraleuſtuu* (TC 1575: 106–115).

6.4 Da bomo lažje obravnavali skladijske enote, vzemimo nekaj zgledov iz besedil. Iz Trubarjeve Ene dolge predgovori, v kateri je govor o evangeliju na več mestih, navajamo poved iz 3. poglavja:

Inu ta Euangeliuū vely vſem ludeč, de vſe tu kar kuli potrubuio htimu vezhnimu lebnu, de tu iſtu vſameio inu primeio, ſabſton, pres vſiga nashiga diane inu ſalushena le od ſamiga Ieſuſa Chriſtuſa ſkufi to Vero. (TT 1557, h 1b.)

Iz Kreljevih antitezisev navajamo začetek tretjega artikla *OD EVANGELIA* *Christuſa, vere inu opravizhania*:

[...] puſti [Christuſ] po vſim ſvétu predigovati inu osnaniti pokuro inu odpuſchanie grehov, Inu veli tim kir ote Boshijo Milof, odpuſtak Grehov, inu ta vezhni leban iméti, da ſe Karſtio inu veruio na Ieſuſa Chriſtuſa, Kateri vshe kulí greſhnik veruie na Chriſtuſa, ta bode pres laſtnih dobrih del, sabſton pred Bogom pravizhan, ſvet, Sin boshij, erbizh vezhniga lebna, Preime ſvetiga Duha, kateri niega vshe ponovi k'dobrim delom. Inu tadaí vshe more, kokèr ie ſice dolshaã en karſchenik Bogu inu Blishnimu ſlushiti. (KB 1566, F 7a–F 7b.)

Iz Dalmatinove Gmajn predgovori navajamo del sedmega poglavja *OD EVANGELIA*:

Potle, Poſtava rejs oblubi pravizo, leben inu vezhnu isvelizhanje, ali le letém, Kateri jo popolnoma dêrshé inu cillu dopolne: Ampak Evangelium nikar le oblubi, temuzh tudi riſnizhnu nam da pravizo, leben, inu vezhnu isvelizhanje, pres vſéh naſhíh laſtnih del, cillu sabſtojn, le sa ſamiga Chriſtuſa volo, kateriga my s'vero primemo, inu ſe njega inu vſeh njegovih dobrut, inu vſiga njegoviga ſaſlushenja, ſkusi vero, dileshni ſturimo. (DB 1584, I, a.)

Zgledi so vsebinsko poenoteni, vendar po obsegu niso najboljſi, najbolj je pri-krajſan Trubar. Trubarjev zgled tudi ne pokaže njegove zelo pomembno značilnosti, da tudi o zapletenih stvareh tekoče pripoveduje, dovolj bogato, da ga bralec ali poslušalec razume. Pri vseh zgledih je vidno, da se odlomki navezujejo na prejšnje besedilo. Vsi kažejo zapleteno, vendar razumljivo zloženo poved. Vsak odlomek ima vsaj nekaj zelo izrazitih zloženih stavčnih členov.

6.5 Zloženi stavčni člen so protestantski pisci s pridom uporabljali. Lahko rečemo, da je značilnost njihovih besedil. Izraža lahko bistveno bolj zapleteno vsebino kot goli stavčni člen, zato je uporaben tudi za strokovno vsebino. Zlagajo se lahko vsi stavčni členi, od osebka do prislovnih določil. Nekateri zloženi stavčni členi so že pravi stilemi, ki ne prinašajo samo element vsebine, ampak tudi kako drugačno sporočilo, recimo poudarjanje. Praviloma so to dvojne, trojne formule (prim. Pogorelec 1972).

6.6 Že navedeni trije zgledi kažejo, da je poved v 16. stoletju praviloma dolga in zapletena. Primerna je bila za ubesedovanje zapletenih besedil. Pri povedih ima pisec veliko možnosti, da uporabi kako svojo potezo. Toda elementi za sestavo povedi so tipsko določeni.

Sestavine zloženih stavkov so bili pri protestantskih piscih približno taki kot danes. Nekoliko so se spremenile vezniške besede (prim. Novak 1983/84). Tudi pri izboru prirednega ali podrednega stavka lahko avtor pokaže svojo voljo. Lahko rečemo, da je bila tudi zložena poved dobro razvita in utrjena in kot taka je vplivala na nadaljni razvoj.

6.7 Od drugih lastnosti strokovnih besedil, ki so jih protestanti zelo razvili, je treba omeniti sklicevanje na vire. V 16. stoletju je zelo pogosto. Največ je citatov iz biblijskih besedil. Viri so večinoma navajani po tujih virih (latinščina, nemščina). Pri dobesednih navedkih je vir zapisan kar med besedilom, v Bibliji pa na robu.

Viri

- TC 1550 = TRUBAR, Primož, 1550: *Catechismus*. Tübingen.
TA 1550 = TRUBAR, Primož, 1550: *Abecedarium vnd der klein Catechismus*. Tübingen.
TA 1555 = TRUBAR, Primož, 1555: *ABECEDARIVM*. Tübingen.
TE 1555 = TRUBAR, Primož, 1555: *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*. Tübingen..
TT 1557 = TRUBAR, Primož, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.
TKo 1557 = TRUBAR, Primož, 1557: *TA SLOVENSKI KOLENDAR*. Tübingen.
TR 1558 = TRUBAR, Primož, 1558: *EN REGISHTER*. Tübingen.
TAr 1562 = TRUBAR, Primož, 1562: *ARTICVLI OLI DEILI, TE PRAVE STARE VERE KERSZHANSKE*. Tübingen.
*P 1563 = *ENE DVHOVNE PEISNI*, Tübingen, 1563.
TO 1564 = TRUBAR, Primož, 1564: *CERKOVNA ORDNINGA*. Tübingen.
TPs 1566 = TRUBAR, Primož, 1566: *Ta Celi Pfallter Davidou*. Tübingen.
TA 1566 = TRUBAR, Primož, 1566: *ABECEDARIVM, OLI TABLIZA*. Tübingen.
KB 1566 = KRELJ, Sebastijan, 1566: *OTROZHIA BIBLIA*. Regensburg.
KPo 1567 = KRELJ, Sebastijan, 1567: *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.
TC 1575 = TRUBAR, Primož, 1575: *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*. Tübingen.
JPo 1578 = JURČIČ, Jurij, 1578: *POSTILLA*. Ljubljana.
DB 1578 = DALMATIN, Jurij, 1578: *BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL*. Ljubljana.
TT 1581–82 = TRUBAR, Primož, 1581–1582: *TA CELI NOVI TESTAMENT*. Tübingen.
DB 1584 = DALMATIN, Jurij, 1584: *BIBLIA*. Wittenberg.
BH 1584 = BOHORIC, Adam, 1584: *Arcticae horulae succifivae*. Wittenberg.
DAg 1585 = DALMATIN, Jurij, 1585: *AGENDA*. Wittenberg.
MD 1592 = MEGISER, Hieronymus, 1592: *DICTIONARIVM QVATVOR LINGVARVM*. Graz.
MPar 1592 = MEGISER, Hieronymus, 1592: *PAROIMIOLOGIAS*. Graz.
TPo 1595 = TRUBAR, Primož, 1595: *HISHNA POSTILLA*. Tübingen.
ZK 1595 = ZNOJILŠEK, Janž, 1595: *KATECHISMVS DOCTORIA MARTina Luthra*. Tübingen.
MTh 1603 = MEGISER, Hieronymus, 1603: *Thefaurus Polyglottus*. Frankfurt.

Literatura

- AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC.
LEGAN RAVNIKAR, Andreja, 1997: Izsamostalniške krščanske terminološke tvorjenke v razvoju slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 55. 191–209.

- LEGAN RAVNIKAR, Andreja, 2003: Oblikovanje obredne terminologije v okviru normiranja slovenskega knjižnega jezika. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje (Obdobja 20)*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 563–580.
- LEGAN RAVNIKAR, Andreja, 2005: O terminoloških besednih zvezah v krščanski terminologiji preteklih dob. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. Ur. M. Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo. 334–352.
- MERŠE, Majda, 1990: Jezikovne spremembe v Trubarjevih prevodih Nove zaveze. *Razprave SAZU* 13. Ljubljana: SAZU. 163–179.
- MERŠE, Majda, 2003: Glagolski kalki v zgodovini slovenskega knjižnega jezika (prevzemanje, raba in primerjava s stanjem v slovanskih jezikih). *Slavistična revija* 51. 81–103.
- MERŠE, Majda, 2004: Besednovrstna in druga slovnična problematika besedja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. *Jezikoslovni zapiski* 10/1. 7–31.
- MERŠE, Majda, 2007: Prepoznavnost in značilnosti besedja slovenskih protestantskih postil 16. stoletja. *Slavistična revija* 55/1–2. 65–84.
- NOVAK, France, 1983/84: Stavčna tipologija v Dalmatinovi Gmajni predgovori čez vso Sveto Biblio. *Jezik in slovstvo* 29. 183–187.
- NOVAK, France, 2001: Kako so protestantski pisci 16. stoletja poimenovali nove pojme. *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem*. Ljubljana. 103–120.
- NOVAK, France, 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC.
- OREL POGAČNIK, Irena. 1991: *Sopomenskost samostalnikov v starejših slovenskih slovarjih*. *Slavistična revija* 39. 145–163.
- OROŽEN, Martina, 1986a: Pomenska in stilistična izraba »Registra« v sobesedilu Dalmatinove Biblije. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (Obdobja 6)*. Ur. B. Pogorelec, J. Koruza. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 403–425.
- OROŽEN, Martina, 1986b: Stilni problemi Trubarjevega jezika. *22. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. 27–47.
- OROŽEN, Martina, 1986c: Vprašanja sintaktične interference v Dalmatinovem prevodu Biblije 1584. *Slovenci v evropski reformaciji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 105–123.
- OROŽEN, Martina, 1986/87: Primož Trubar in razvoj slovenskega knjižnega besedišča v jeziku slovenskih protestantskih piscev. *Jezik in slovstvo* 32. 36–47.
- OROŽEN, Martina, 1987b: Kreljev jezikovni koncept. *23. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 19–40.
- OROŽEN, Martina, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (Od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- POGORELEC, Breda, 1972: Trubarjev stavek. *8. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. 305–323.
- RAJHMAN, Jože, 1977: *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarnozgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- RAJHMAN, Jože, 1986: *Trubarjeva Ena dolga predgovor*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- RUPEL, Mirko, 1966: *Slovenski protestantski pisci*. Druga, dopolnjena izdaja. Ljubljana: DZS.

- SIMONITI, Primož, 1978: Trubarjev izvod Prvega dela novega testamenta (1557–1558) ter druga slovenska in hrvaška protestantika v Vatikanski biblioteki. *Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice* 2. Ljubljana: NUK. 35–77.
- SJSPP, 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Poskusni snopič*, 2001. Ljubljana: Založba ZRC.
- ŠKRUBEJ, Katja, 2001: *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah: poskus rekonstrukcije na podlagi jezikovnega gradiva*. Ljubljana: Založba ZRC.